

RECENZJE

KATARZYNA WĘGRZYNEK*

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO POLSKIEJ AKADEMII NAUK, KRAKÓW

Gabriela Dziamska-Lenart, *Frazeografia polska. Teoria i praktyka*

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU,
POZNAŃ 2018, s. 287

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.99.4.11>

Problematyka związana ze stosunkowo młodą dziedziną leksykografii, jaką jest frazeografia, doczekała się ostatnio kompleksowego opracowania autorstwa Gabrieli Dziamskiej-Lenart, zatytułowanego *Frazeografia polska. Teoria i praktyka*, wydanego nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Monografia stanowi pierwsze¹ w polskiej literaturze przedmiotu tak obszerne kompendium zdające sprawę z obecnego stanu polskiej frazeologii, rozumianej zarówno teoretycznie (metodologia tworzenia słowników), jak i praktycznie (zbiór słowników). Z powyższym stwierdzeniem wiążą się fundamentalne kwestie terminologiczne, a więc: czym jest frazeologia i na czym polegają różnice pomiędzy frazeologią a frazeografią oraz czym są byty, którymi się te dziedziny zajmują (jednostka języka, frazeologizm, idiom, frazem i wreszcie – nieciągła jednostka leksykalna jako jednostka słownika). Tym zagadnieniom autorka poświęciła pierwszą część pracy, w której w sposób skondensowany, ale jednocześnie jasny i przejrzysty wyjaśniła podstawowe terminy, przedstawiła koncepcje rozumienia frazeologii/frazematyki przez najważniejszych jej badaczy – od Stanisława Skorupki począwszy, przez koncepcję frazeologii syntaktycznej Andrzeja Marii Lewickiego, teorię jednostki języka Andrzeja Bogusławskiego, frazematykę (tzw. frazeologię nadawcy) Wojciecha Chlebdy, aż po „frazeologię poszerzoną” – jak nazywa swoją koncepcję Piotr Müldner-Nieckowski.

W następnych podrozdziałach autorka przedstawia definicje podstawowych pojęć frazeologii, przede wszystkim terminu *frazeologizm* w jego klasycznym już rozumieniu S. Skorupki i badaczy kontynuujących jego myśl – Stanisława Bąby, Danuty Buttler, Andrzeja Marii Lewickiego i Alicji Nowakowskiej. Kolejne pojęcie funkcjonujące w badaniach frazeologicznych,

* katarzyna.wegrzynek@ijp.pan.pl; ORCID: 0000-0002-4874-6667

1 Rzecz jasna w dotychczasowym dorobku frazeologów nie brakuje prac traktujących o frazeografii (jej historii i kwestiach teoretycznych) – z bogatej literatury wymienić można choćby jako przykładowe prace Wojciecha Chlebdy (2003), Iwony Kosek (2015) czy pracę zbiorową *Frazeografia słowiańska* (Balowski, Chlebda (red.) 2001) – niemniej jednak są to artykuły, a nie monografie całościowo i szczegółowo komentujące problematykę frazeograficzną.

które również nie jest terminem jednoznacznym, to *idiom* (*idiomatyzm*, *idiomat*, *zwrot idiomatyczny*), współcześnie traktowany – jak konkluduje badaczka – jako „podtyp frazeologizmu [...] utożsamiany ze związkiem wyrazowym, którego znaczenie nie pokrywa się z sumą znaczeń niesionych przez jego składniki” (s. 51). Ten rozdział kończy omówienie zjawisk określanых pojęciem *frazemu*. W tym miejscu badaczka referuje różnice między rozumieniem tego terminu przez A.M. Lewickiego (jako połączenie nieregularne semantycznie, ale o znaczeniu mieszczącym się w zakresie semantyki komponentu dominującego) a koncepcją *frazemu* w ujęciu W. Chlebdy, który zjawisko to sytuuje nie w systemie językowym, ale w sytuacji komunikacyjnej. W dalszej części autorka przedstawia ewolucję tego terminu, przywołując prace innych badaczy, na przykład Juliusza Kurkiewicza czy Aleksego Awdiejewa i jego współpracowników (model gramatyki komunikacyjnej). Ten – jakże istotny z punktu widzenia metodologii badań – przegląd terminologiczny kończy mało optymistyczna, ale prawdziwa i ważka konstatacja:

Frazeologizm, idiom i frazem to pojęcia niejednoznaczne, mające po kilka interpretacji, ale odnoszone niejednokrotnie do tych samych zjawisk językowych, w związku z czym zakresy tych pojęć zachodzą na siebie lub stanowią zbiory bez części wspólnej – zależnie od sposobu ujęcia tych pojęć w różnych koncepcjach badawczych (s. 57).

Wziąwszy pod uwagę tę konstatację, warto jeszcze kilka słów poświęcić wcześniejszemu podrozdziałowi pracy zatytułowanemu *Zasady opisu frazeologizmów*, w którym autorka – jako doświadczony frazeograf – wnikliwie omawia metodykę pracy redaktora artykułów hasłowych opisujących jednostki nieciągłe. Przedstawiając kolejne etapy pracy frazeografa, badaczka zwraca uwagę przede wszystkim na problemy związane z wyodrębnieniem siatki haseł frazeologicznych, następnie z ustaleniem ich postaci hasłowej – tu zwłaszcza problematyczne jest wyznaczenie granic takich jednostek. Kolejny etap to sformułowanie definicji „ukazującej w pełni strukturę znaczeniową frazeologizmu” (s. 27) oraz ustalenie rejestru stylistycznego (kwalifikatory), odpowiedniej ilustracji tekstowej (cytaty), która winna być uzupełnieniem definicji. Dalsze procedury uzależnione są od przyjętej w danym słowniku mikrostruktury artykułu hasłowego, której elementami – oprócz wymienionych wyżej – mogą być: warianty, informacja składniowa, fleksyjna, pragmatyczna, łączliwość kontekstowa, etymologia, czy wreszcie uwagi normatywne.

Część druga omawianej tu publikacji to przegląd polskich słowników frazeologicznych, a więc opis polskiej frazeografii rozumianej jako „zbiór słowników”. Zaprezentowane tu zostały prace leksykograficzne w porządku chronologicznym. Przegląd otwiera najstarszy *Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących* autorstwa Antoniego Krasnowolskiego z 1899 roku² i kolejne jego wydania. Następnie autorka przechodzi do opisu powojennych słowników frazeologicznych, wśród których znalazły się *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki (1967–1968) oraz słowniki Stanisława Bąby i Jarosława Liberka: *Mały*

2 Pełne adresy bibliograficzne wszystkich przywoływanych słowników czytelnik znajdzie w *Bibliografii* omawianej tu pracy (s. 255–260).

słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego (1992), *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego* (współaut. Gabriela Dziamska, 1995), *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* (2001), *Popularny słownik frazeologiczny języka polskiego* (2010). Dalej czytelnik znajdzie opis najnowszych słowników. Należą do nich: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* P. Müldnera-Nieckowskiego (2003), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* Anny Kłosińskiej, Elżbiety Sobol i Anny Stankiewicz (2005), *Wielki słownik frazeologiczny* Piotra Flicinińskiego (2012) oraz wybrane dwa słowniki popularnonaukowe – pierwszy autorstwa Katarzyny Kłosińskiej, drugi – Renardy Lebdy. Przegląd kończy prezentacja małych (liczących od kilkuset do trzech tysięcy haseł) słowników. Taki typ reprezentują na przykład *Powszechny słownik frazeologiczny* opracowany przez Agnieszkę Bernacką czy *Praktyczny słownik frazeologiczny* Bernadety Bodek, Moniki Buławy i Renaty Brzozowskiej oraz słowniki „szkolne” (przeznaczone dla uczniów szkół podstawowych). Przedstawiając poszczególne pozycje, badaczka referuje, jaki typ słownika reprezentuje dany tytuł (alfabetyczny, gniazdowy, mieszany), zakres siatki haseł oraz jego makro- i mikrostrukturę, zwracając uwagę przede wszystkim na cechy specyficzne wyróżniające konkretny słownik, a całe omówienie bogato ilustruje przykładami.

Część drugą monografii zamyka rozdział poświęcony słownikom specjalistycznym – jak nazywa je autorka. Zalicza do nich prace opisujące frazeologizmy o proveniencji biblijnej (np. *Słownik zwrotów i aluzji biblijnych* Anny M. Komornickiej, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego* Jana Godynia), mitologicznej (*Po nitce do kłębka. Mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego* Magdaleny Pudy-Blokesz), jak również słowniki frazeologiczne zawierające komponent eponimiczny (np. *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych* Macieja Czeszewskiego i Katarzyny Foremniak) czy wreszcie frazeologiczne słowniki gwarowe (np. *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* Lidii Przymuszały).

Ostatnia, trzecia część prezentowanej tu książki traktuje o frazeografii rozumianej jako „sztuka układania słowników frazeologicznych”. Kwestie dotyczące praktyki frazeograficznej ogniskują się wokół dwóch zagadnień: budowy artykułu hasłowego (mikrostruktury) słownika oraz jego makrostruktury.

Strukturę poszczególnych słowników frazeologicznych autorka najpierw opisuje na przykładzie przywołanych w poprzedniej części słowników gniazdowych, wykazując różnice w zastosowanych tam rozwiązaniach. Analizę rozpoczyna od możliwych sposobów gniazdowania jednostek frazeologicznych, to znaczy przyjętych w danym słowniku systemów rejestrowania pojedynczego frazeologizmu, który może być opisywany we wszystkich gniazdach równokształtnych z autosemantycznymi komponentami jednostki nieciągłej lub tylko w jednym gnieździe. W wypadku drugiego rozwiązania lokalizację danego frazeologizmu w słowniku umożliwia system odsyłaczy bądź indeks. Następnie badaczka poddaje obserwacji identyfikatory hasła gniazdowego pod kątem ich charakterystyki gramatycznej (rzeczownik, czasownik, przymiotnik itd. oraz ich forma fleksyjna) oraz semantycznej (tu omawiany jest problem homonimii wyrazu hasłowego pełniącego funkcję identyfikatora). W kolejnym

rozdziale poruszone zostały kwestie związane z ustaleniem postaci hasłowej frazeologizmów i ich wariantywności, a następnie zakres możliwych dodatkowych informacji w opisie danej jednostki – oprócz oczywistego objaśnienia znaczenia mogą się tu znaleźć na przykład kwalifikatory oraz ilustracja materiałowa.

Zaprezentowany przez autorkę przegląd typów słowników objął również słowniki z alfabetycznym układem haseł oraz wybrane słowniki o układzie tematycznym. Oceniając przydatność tych pierwszych, autorka słusznie zauważa, że wybór takiej makrostruktury w opracowywanym słowniku ułatwia pracę leksykografom, zwłaszcza jeśli korzystają z pomocy komputerów, natomiast dla użytkowników rozwiązanie to – zdaniem badaczki – okazuje się mało wygodne, a dodatkowo wymaga od nich już pewnej wiedzy, ze względu na wielość form związków frazeologicznych i związaną z nią wariantywność gramatyczną.

Z kolei przywołując słowniki o układzie tematycznym, badaczka zaznacza, że stanowią one istotne *novum* w polskiej leksykografii. Analizując szczegółowo trzy tego typu pozycje (*Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym* Alicji Nowakowskiej, Joanny Dobrowolskiej i Krzysztofa Kawy, *Nowy słownik frazeologiczny* Renardy Lebdy oraz *Słownik idiomów polskich* PWN Lidii Drabik, Elżbiety Sobol i Anny Stankiewicz), pokazuje różnorodność metodologiczną wyodrębnianych w nich pól tematycznych. Opis ten kończy krytyczną analizą porównującą zawartość przykładowego pola *Wiek człowieka i etapy jego życia* w przywołanych wcześniej słownikach tematycznych, uzupełnionych o jeszcze dwie pozycje (*W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego* Katarzyny Mosiołek-Kłosińskiej i Anny Ciesielskiej oraz *Powszechny słownik frazeologiczny* opracowany przez Agnieszkę Bernacką). Ten podrozdział pokazuje na przykładzie tylko jednego pola, że konsekwentne, a zarazem kompleksowe odnotowanie związków frazeologicznych w słowniku o makrostrukturze opartej na klasyfikacji tematycznej jest zadaniem bardzo trudnym. Autorka podkreśla, że zastosowany podział frazeologizmów najczęściej jest wynikiem arbitralnych decyzji autorów słownika, a nie zależy od ściśle określonych kryteriów.

Obserwację dokonań polskich frazeografów w opisywanej tu publikacji zamyka rozdział poświęcony objaśnianiu nieciągłych jednostek o proveniencji biblijnej w słownikach frazeologicznych. Kwerendą badaczka objęła większość przywoływanych wcześniej słowników, z których wyekscerpowwała biblizmy zgromadzone w artykułach gniazdowych rozpoczynających się na literę A. Autorka krytycznym okiem przyjrzała się definiowaniu znaczeń pierwotnych i metaforycznych frazeologizmów o pochodzeniu biblijnym, ilustrowaniu ich użyciu stosownymi (tj. potwierdzającymi) postaciami hasłową ilustrowanej jednostki, a także jej znaczenie) przykładami, wprowadzaniu kwalifikatorów stylistycznych i pragmatycznych czy wreszcie uwzględnianiu bądź nie informacji o ich pochodzeniu w przywołanych słownikach. W analizie tej badaczka nie tylko pokazała różnice między poszczególnymi opracowaniami, ale też oceniła adekwatność opisu przykładowych biblizmów w nich objaśnianych.

Streszczona powyżej monografia G. Dziamskiej-Lenart zawiera bardzo szerokie spektrum informacji na temat osiągnięć polskiej frazeografii. Minimalny niedosyt może jedynie wywołać brak odniesień do dokonań leksykografów będących autorami słowników ogólnych polszczyzny (choć oczywiście są one tu przywoływane, ale niejako na marginesie, na przykład

przy okazji omawiania problemu postaci hasłowej frazeologizmów). Zapewne szczegółowe omówienie metodyki objaśniania związków frazeologicznych w słownikach ogólnych nie mieściło się w określonych przez autorkę ramach, do czego – rzecz jasna – ma ona pełne prawo. Niemniej jednak – jeśli przyznamy frazeologizmom status równoprawnych jednostek języka, a taki pogląd obowiązuje od dawna³ i znajduje praktyczne odzwierciedlenie w słownikach ogólnych (nawet najstarszych – zob. L; por. też np. Janus 2012) – interesujące byłoby poddanie obserwacji, jakie miejsce zajmuje ten komponent leksykalny w makrostrukturze wspomnianego typu słowników i jaki jest tam zakres informacji dotyczących jednostek nieciągłych⁴.

Reasumując, należy podkreślić, że *Frazeografia polska* bez wątplenia stanowi lekturę obowiązkową dla badaczy rozpoczynających swoją przygodę z frazeografią (w obydwu ujęciach – teoretycznym i praktycznym). Znajdą tu bowiem systematyczny, a jednocześnie zwięzły wykład relacjonujący dotychczasowy dorobek naukowców zajmujących się tą dziedziną na gruncie języka polskiego. Z kolei fragmenty analityczne można polecić zwłaszcza leksykografom podejmującym się opisanie komponentu frazeologicznego polszczyzny, by unaocznili im konieczność głębokiej refleksji przy wypracowywaniu rzetelnej i spójnej metodologii rejestracji nieciągłych jednostek języka.

Bibliografia

- Balowski A., Chlebda W. (red.) 2001: *Frazeografia słowiańska. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Halinie A. Milicz*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Bogusławski A. 1976: *O zasadach rejestracji języka polskiego*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 356–365.
- Chlebda W. 2003: *Frazeologia polska przełomu wieków XX na XXI*, [w:] S. Gajda, A. Vidovič-Muha (red.), *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 251–279.
- Janus D. 2012: *Polsko-niemiecka frazeologia somatyczna w słownikach Michała Abrahama Troca i Samuela Bogumiła Lindego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kania S., Tokarski J. 1984: *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Kosek I. 2015: *Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po roku 1989*, „Język Polski” XCV, nr 1–2, s. 43–54.
- Kurkowska H. 1975: *O przedmiocie i działach leksykologii*, „Prace Filologiczne” XXV, s. 247–255.
- L. S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Drukarnia XX. Pijarów, Warszawa 1807–1814.
- Miodunka W. 1989: *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Żmigrodzki P. 2005: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

3 Począwszy choćby od klasycznego już dziś postulatu A. Bogusławskiego (1976), przez liczne artykuły definiujące jednostkę leksykalną (z bogatej literatury por. np. Kurkowska 1975), aż po podręczniki leksykologii i leksykografii (por. np. Kania, Tokarski 1984: 129; Miodunka 1989: 76–81; Żmigrodzki 2005: 100).

4 Problematyka ta oczywiście jest zauważana tak przez badaczy frazeologii, jak i leksykografów (por. np. Chlebda 2003; Janus 2012; Żmigrodzki 2005: 100–108).